

Favqulodda vaziyatlarning oldini olish va bartaraf etish tadbirlarining moddiy-texnik, oziq-ovqat, tibbiy, moliyaviy va boshqa ta'minot zahiralarini yaratish

Bekzod Jumabayevich Tajibayev

Toshkent viloyati Favqulodda vaziyatlar bosh boshqarmasi Olmaliq shahar

Hayot faoliyati xavfsizligi o'quv markazi

Annotatsiya: Mazkur maqolada favqulodda vaziyatlarning oldini olish va ularning oqibatlarini bartaraf etish jarayonida zarur bo'ladigan moddiy-texnik, oziq-ovqat, tibbiy, moliyaviy hamda boshqa turdagi ta'minot zahiralarini shakllantirish, saqlash va ulardan samarali foydalanish masalalari tadqiq etilgan. Favqulodda vaziyatlar sharoitida aholining hayoti va sog'lig'ini muhofaza qilish, qutqaruv va kechiktirib bo'lmaydigan tiklash ishlarini uzluksiz tashkil etish ko'p jihatdan oldindan yaratilgan zahiralarining yetarliligi va boshqaruv samaradorligiga bog'liq. Tadqiqotda zahiralarini shakllantirishning asosiy tamoyillari, ehtiyojlarni prognozlash, hududiy va ob'ekt darajasida zahiralarini joylashtirish, logistika boshqaruvi, raqamli monitoring hamda moliyaviy mexanizmlarni takomillashtirish masalalari tahlil qilingan. Shuningdek, favqulodda vaziyatlar xavfining hududiy xususiyatlarini hisobga olgan holda zahiralarini differensial shakllantirish va "minimal kafolatlangan zaxira" mexanizmini joriy etish bo'yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: favqulodda vaziyat, fuqaro muhofazasi, moddiy-texnik zahira, oziq-ovqat zahirasi, tibbiy ta'minot, moliyaviy zahira, logistika, risk, favqulodda vaziyatlarni boshqarish, zahiralarini boshqarish

Creation of material and technical, food, medical, financial, and other supply reserves for the prevention and response to emergencies

Bekzod Jumabayevich Tajibayev

Head of Life Safety Training Center of Main Department of Emergency Situations of Tashkent Region

Abstract: This article examines the issues of establishing, maintaining, and effectively utilizing material and technical, food, medical, financial, and other types of supply reserves required for the prevention of emergencies and the elimination of their consequences. In emergency situations, the protection of the life and health of the

population, as well as the uninterrupted organization of rescue operations and urgent recovery works, largely depends on the adequacy of pre-established reserves and the effectiveness of their management. The study analyzes the main principles of reserve formation, demand forecasting, the placement of reserves at regional and facility levels, logistics management, digital monitoring, and the improvement of financial mechanisms. Furthermore, scientific and practical recommendations are developed for the differentiated formation of reserves based on the regional characteristics of emergency risks and for the introduction of a "minimum guaranteed reserve" mechanism.

Keywords: emergency, civil protection, material and technical reserves, food reserves, medical supply, financial reserves, logistics, risk, emergency management, reserve management

KIRISH

Bugungi kunda tabiiy, texnogen, ekologik va boshqa xususiyatdagi favqulodda vaziyatlar xavfining ortib borishi ularning oldini olish va oqibatlarini tezkor bartaraf etishning samarali mexanizmlarini shakllantirishni talab etmoqda. Favqulodda vaziyat sodir bo'lganidan keyin zarur resurslarni izlash yoki xarid qilishga urinish ko'pincha vaqt yo'qotilishiga, iqtisodiy zararlarning ortishiga va aholiga ko'rsatiladigan yordam samaradorligining pasayishiga olib keladi.

Shu sababli favqulodda vaziyatlarning oldini olish va bartaraf etish uchun zarur bo'lgan moddiy-texnik vositalar, oziq-ovqat mahsulotlari, dori vositalari va tibbiy buyumlar, yoqilg'i-moylash materiallari, aloqa vositalari, maxsus texnika, kiyim-kechak, ichimlik suvi hamda moliyaviy resurslarning oldindan shakllantirilgan zahirasini yaratish muhim strategik vazifalardan biridir.

Zahiralarning samarali tizimi nafaqat resurslarning miqdorini, balki ularning o'z vaqtida mavjudligi, hududiy jihatdan to'g'ri joylashtirilishi, yaroqlilik muddati, tezkor yetkazib berish imkoniyati va boshqaruvning raqamlashtirilganligini ham nazarda tutadi.

TADQIQOTNING MAQSADI VA VAZIFALARI

Tadqiqotning asosiy maqsadi favqulodda vaziyatlarning oldini olish va oqibatlarini bartaraf etishda foydalaniladigan ta'minot zahiralarini shakllantirish va boshqarish tizimini takomillashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy yondashuvlarni ishlab chiqishdan iborat.

Mazkur maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

1. favqulodda vaziyatlarda ta'minot zahiralarining o'rnini aniqlash;
2. moddiy-texnik, oziq-ovqat, tibbiy va moliyaviy zahiralarini shakllantirish tamoyillarini tahlil qilish;
3. zahiralariga bo'lgan ehtiyojni prognozlash mexanizmlarini o'rganish;

4. zahiralarini hududiy va ob'ekt darajasida joylashtirishning maqbul modelini taklif etish;

5. logistika va raqamli monitoring vositalaridan foydalanish imkoniyatlarini baholash;

6. mavjud tizimni takomillashtirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda tizimli tahlil, qiyosiy tahlil, statistik umumlashtirish, ekspert baholash, risklarni baholash, prognozlash va logistika modellashtirish usullaridan foydalanildi.

Favqulodda vaziyatlarda zarur resurslar hajmini aniqlashda quyidagi umumiy yondashuvdan foydalanish mumkin:

$$Z = A \times M \times T \times K$$

bu yerda:

- Z - zarur zahira hajmi;
- A - potensial jabrlanuvchilar yoki ta'minlanishi lozim bo'lgan aholi soni;
- M - bir kishiga hisoblangan kunlik yoki me'yoriy iste'mol miqdori;
- T - favqulodda vaziyat sharoitida ta'minot talab qilinadigan vaqt;
- K - xavf darajasi, logistika uzilishlari va noaniqliklarni hisobga oluvchi koeffitsiyent.

Mazkur formula amaliyotda hududning xavf xususiyatlari, aholi zichligi, transport infratuzilmasi, favqulodda vaziyat turi va resurslarni qayta to'ldirish imkoniyatlariga qarab moslashtirilishi lozim.

MODDIY-TEXNIK ZAHIRALARNI SHAKLLANTIRISH

Moddiy-texnik zahiralar favqulodda vaziyatlarning oqibatlarini bartaraf etish jarayonida asosiy resurslardan biri hisoblanadi. Ularga qutqaruv va muhandislik texnikalari, elektr generatorlari, nasoslar, aloqa vositalari, yoritish uskunolari, yoqilg'i, qurilish materiallari, himoya vositalari va boshqa zarur vositalar kiradi.

Bunday zahiralarini shakllantirishda "eng ko'p ehtimolli xavf - eng zarur resurs" tamoyilidan foydalanish maqsadga muvofiq. Masalan, suv toshqini xavfi yuqori bo'lgan hududlarda suv chiqarish nasoslari, qayiqlar, suv to'siqlari va generatorlarga bo'lgan talab yuqori bo'lishi mumkin. Zilzila xavfi mavjud hududlarda esa qidiruv-qutqaruv uskunolari, vaqtinchalik boshpana vositalari, aloqa tizimlari va tibbiy vositalarning zaxirasi ustuvor ahamiyat kasb etadi.

Shu jihatdan zahiralarini barcha hududlar uchun bir xil miqdorda belgilashdan ko'ra, riskga asoslangan differensial yondashuv samaraliroq hisoblanadi.

OZIQ-OVQAT VA ICHIMLIK SUVI ZAHIRALARI

Favqulodda vaziyatlarda oziq-ovqat va ichimlik suvi ta'minotining uzilishi aholining hayoti uchun jiddiy xavf tug'diradi. Ayniqsa, transport kommunikatsiyalari

buzilgan, aholi punktlari izolyatsiyalangan yoki elektr ta'minoti izdan chiqqan holatlarda mahalliy oziq-ovqat zahiralarini muhim ahamiyatga ega.

Oziq-ovqat zahiralarini shakllantirishda quyidagi omillar hisobga olinishi kerak:

- hudud aholisi soni;
- ehtimoliy favqulodda vaziyat davomiyligi;
- aholining yosh va ijtimoiy tarkibi;
- oziq-ovqat mahsulotlarining saqlash muddati;
- omborlarning sig'imi va sharoiti;
- mahsulotlarni muntazam yangilab borish imkoniyati;
- logistika yo'nalishlarining barqarorligi.

Zahiradagi mahsulotlarning yaroqlilik muddati tugashining oldini olish uchun FIFO/FEFO tamoyillaridan foydalanish, ya'ni avval kiritilgan yoki yaroqlilik muddati avval tugaydigan mahsulotlarni birinchi navbatda muomalaga chiqarish maqsadga muvofiq.

TIBBIY TA'MINOT ZAHIRALARI

Favqulodda vaziyatlarda tibbiy ta'minot tizimi jabrlangan aholiga birlamchi va shoshilinch tibbiy yordam ko'rsatishning asosiy shartlaridan biridir.

Tibbiy zahiralar tarkibiga dori vositalari, bog'lov materiallari, antiseptiklar, tibbiy asbob-uskunalar, individual himoya vositalari, infuzion vositalar va boshqa zarur tibbiy resurslar kiritilishi mumkin.

Tibbiy zahiralarini shakllantirishda oddiy miqdoriy yondashuv yetarli emas. Chunki turli favqulodda vaziyatlar turli xil tibbiy resurslarga bo'lgan ehtiyojni yuzaga keltiradi. Shu sababli tibbiy zahiralarini favqulodda vaziyat ssenariylari asosida shakllantirish taklif etiladi.

Masalan, texnogen avariya uchun travmatologik vositalar, ommaviy jarohatlanish holatlari uchun saralash va shoshilinch yordam vositalari, yuqumli kasalliklar xavfi mavjud holatlar uchun tegishli himoya va sanitariya vositalari ustuvor bo'lishi mumkin.

MOLIYAVIY ZAHIRALARNI SHAKLLANTIRISH

Favqulodda vaziyatlarni bartaraf etishning moddiy resurslar bilan bir qatorda moliyaviy resurslarga ham bevosita bog'liqligi mavjud. Moliyaviy zahiralar favqulodda vaziyatning dastlabki bosqichida zarur xarajatlarni tezkor moliyalashtirish imkonini beradi.

Moliyaviy zahiralarini rejalashtirishda:

$$MZ = X_1 + X_2 + X_3 + \dots + X_n$$

bu yerda MZ - moliyaviy zahira, $X_1 \dots X_n$ - qutqaruv, transport, tibbiy yordam, oziq-ovqat, vaqtinchalik joylashtirish, aloqa, tiklash va boshqa xarajatlar majmuasidir.

Bunda favqulodda vaziyatlarning ehtimolligi va potensial iqtisodiy zarari asosida riskka asoslangan budjetlashtirish mexanizmini qo'llash samarali natija berishi mumkin.

ZAHIRALARNI BOSHQARISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING O'RNI

Zamonaviy sharoitda favqulodda vaziyatlar zahiralarini boshqarishning samaradorligi raqamli texnologiyalardan foydalanish darajasiga ham bog'liq.

Yagona elektron monitoring tizimida quyidagi ma'lumotlarni real vaqtga yaqin rejimda kuzatish imkoniyati yaratilishi mumkin:

- zahiraning turi va miqdori;
- saqlash joyi;
- yaroqlilik muddati;
- texnik holati;
- mas'ul tashkilot;
- yetkazib berish imkoniyati;
- mavjud va sarflangan resurslar;
- qayta to'ldirishga bo'lgan ehtiyoj.

Bunday tizim GIS, GPS, RFID, QR-kod va bulutli ma'lumotlar bazalari bilan integratsiya qilinsa, favqulodda vaziyat sodir bo'lgan vaqtda eng yaqin zahira punktini aniqlash va resurslarni tezkor yo'naltirish imkoniyati oshadi.

TAKLIF ETILAYOTGAN BOSHQARUV MODELI

Tadqiqot natijalariga ko'ra, favqulodda vaziyatlar zahiralarini boshqarishning ko'p bosqichli modelini joriy etish taklif etiladi:

Xavfni baholash → ehtiyojni prognozlash → zahirani shakllantirish → hududiy joylashtirish → monitoring → favqulodda vaziyatda safarbar qilish → sarflangan zahirani tiklash.

Mazkur modelning asosiy afzalligi zahirani faqat favqulodda vaziyat paytida emas, balki doimiy boshqariladigan resurs sifatida ko'rib chiqishdan iborat.

Bunda zahiralarini uch darajada shakllantirish maqsadga muvofiq:

1. Strategik zahira - katta ko'lamli favqulodda vaziyatlar uchun;
2. Hududiy zahira - viloyat, tuman yoki shahar miqyosidagi ehtiyojlar uchun;
3. Ob'ekt zahirasi - korxona, tashkilot va muassasalarning tezkor ehtiyojlari uchun.

XULOSA

Favqulodda vaziyatlarning oldini olish va oqibatlarini bartaraf etishda ta'minot zahiralarining mavjudligi favqulodda vaziyatlarni boshqarish tizimining barqarorligini ta'minlovchi muhim omildir. Moddiy-texnik, oziq-ovqat, tibbiy va moliyaviy zahiralar bir-biridan alohida emas, balki yagona logistika va boshqaruv tizimining o'zaro bog'langan elementlari sifatida shakllantirilishi lozim.

Tadqiqot asosida quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

1. zahiralarini shakllantirishda hududlarning tabiiy va texnogen xavf profillarini hisobga olish;
2. zahiralar miqdorini riskga asoslangan prognozlash modeli orqali aniqlash;
3. strategik, hududiy va ob'ekt darajasidagi zahiralarini o'zaro integratsiya qilish;
4. zahiralar harakatini raqamli monitoring qilishning yagona tizimini yaratish;
5. oziq-ovqat va tibbiy zahiralarini yaroqlilik muddati asosida avtomatik nazorat qilish;
6. favqulodda vaziyatlar uchun tezkor moliyaviy resurslarni shakllantirish mexanizmlarini takomillashtirish;
7. zahiralarini muntazam ravishda inventarizatsiya qilish va amaliy mashg'ulotlarda sinovdan o'tkazish;
8. davlat, mahalliy boshqaruv organlari, xususiy sektor va jamoatchilik o'rtasida resurslarni boshqarish bo'yicha hamkorlikni kuchaytirish.

Umuman olganda, favqulodda vaziyatlar zahiralarini boshqarishda oldindan rejalashtirish, risklarni baholash, hududiy differensiallash, raqamlashtirish va tezkor logistika tamoyillarining uyg'unligi favqulodda vaziyatlarning insoniy va iqtisodiy oqibatlarini kamaytirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. United Nations Office for Disaster Risk Reduction (UNDRR). Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015–2030.
2. International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies (IFRC). World Disasters Report.
3. United Nations. Sustainable Development Goals and Disaster Risk Reduction.
4. ISO. ISO 22320: Security and resilience — Emergency management — Requirements for incident response.
5. ISO. ISO 22301: Security and resilience — Business continuity management systems — Requirements.
6. Haddow G., Bullock J., Coppola D. Introduction to Emergency Management. Butterworth-Heinemann.
7. Coppola D.P. Introduction to International Disaster Management. Elsevier.
8. Christopher M. Logistics & Supply Chain Management. Pearson.
9. Van Wassenhove L.N. Humanitarian aid logistics: supply chain management in high gear. Journal of the Operational Research Society.
10. O'zbekiston Respublikasining favqulodda vaziyatlarning oldini olish va ularni bartaraf etish sohasidagi amaldagi normativ-huquqiy hujjatlari.